

Seyahatnâme'de garîbe ve acîbe

Dönemin sözlü anlatılardaki

fantastik unsurların, o dönem içinde gerçekten çok da farklı tutulmadığının, hatta söylencelerin tarihi kayıt değeri gördüğünün altını çizmek gerekir. Hal bu iken, Evliya'nın bir dönemin sözlü kültürünü de yazıya taşıyarak, onu hem bir hikayeye hem de kayda dönüştürdüğünü, bilindik seyahat yazısı kalıplarına bir "hikayeci" üslubu kattığını söyleyebiliriz

"Güya dâr-ı diyâr-ı İslâmbol başıma bir dâr oldu." *Seyahatnâme'den...*

Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme'si, şühesiz, üzerinde en çok tartışmalar koparılan metinlerden biridir. Akademiden kabayla terk, tenkit, yer yer aşığılama, hakir görme ile alkış, benimseme, koltuk çıkma arasında sıkışan tartışmalarda bir şeyler es geçiyor olabilir mi? Bu yazıda ele alacağımız Yeliz Özay Diniz'in *Yapı Kredi Yayınları*ndan çıkan "Evliya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası" isimli incelemesinde özellikle vurguladığı üzere, Evliya'yı anlayabilmek ve eleştirebilmek için dönemin sosyal yapısı ve anlatıları hakkında da bilgi sahibi olmanın gerekliliğini, Evliya'yı bu çerçevede ele almanın mecburiyetini göz ardı ederek modern zamanların at gözlüğü ön yargılarla metne sarılmamız veya saldırmamız imkân dahilinde midir? Dahası Evliya'nın anlatısıyla iç içe geçen "hikmet" örtüsüne bürünmüş sözlü anlatıların kurgumada yerini incelemememiz, izleklerini göz ardı etmemiz, bir katman, altı metin arayışına girmeyerek zenginleşmemiz mümkün müdür? Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle der, "Ben Evliya Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım."

Tenkitlerin merkezindeki acayıplıklar

Evliya'nın eserine karşı tenkitler, çoğunlukla olarak anlatısında kurgu ve gerçek arasındaki sınırın net belirlenmemesi etrafında dolanmaktadır. Lakin dönemin sözlü anlatılardaki fantastik unsurların, o dönem içinde gerçekten çok da farklı tutulmadığının, hatta söylencelerin tarihi kayıt değeri gördüğünün altını çizmek gerekir. Hal bu iken, Evliya'nın bir dönemin sözlü kültürünü de yazıya taşıyarak, onu hem bir hikayeye hem de kayda dönüştürdüğünü, bilindik seyahat yazısı kalıplarına bir "hikayeci" üslubu kattığını söyleyebiliriz. Talat Sait Halman'a göre günümüz yaşamöyküsü anlatılarında rastlayabileceğimiz özellikleri 17. yüzyılda taşıyan tek yapıt "Seyahatnâme'dir. Gerçek ve kurgu ayrımından kaynaklı eleştirilerin yoğunlaştığı kısımlar Evliya'nın "Acayip" ve "Garip" bulunduğu yer, kişi/kişiler, mekan, canlı ve olayla-

ra ilişkindir. Kimi yerde hayranlığını, kimi yerde şaşkınlığını okura aktarmak gayesiyle, kimi yerde durum, hal ve olgu üstüne dikkat çekmek için, kimi yerdeyse okuru eğlendirmek amacıyla Acayip ve Garip nitelendirmelerinde bulunan Evliya'nın eserinin 51 yıllık seyahat anılarını kapsadığı, dolayısıyla geniş sayılabilecek bir zaman diliminde 17. yüzyıl Osmanlı'sının sosyal ve siyasal özelliklerinin

ya nı

sıra bu değişim döneminin de bir krokisine rastlanabileceği unutulmamalıdır. Eleştirilere hedef olan, bazen taraflı (bkz. eserinde Evliya'nın İslam söz konusu olduğunda her şeyi inanabilir ve hikmet dahilinde bulması, söz konusu diğer dinler olunca her şey şüphecilikle yaklaşması), bazen hakaret-âmez söylevleri (misal, Muş'taki Canlı Kiliseye adak adamaya gidenleri "bir alay haşerat cinsi" olarak nitelmesi) yalnızca Evliya'nın değil, dönemin de genel yargı ve algıları, iç ve dış çatışmaları, inançları adına bilgilendiricidir. Pertev Naili Boratav'dan alıntıyla: "Evliya'nın eseri sadece bir seyahatnâme değildir; onda edebi ve siyasal hatıratın, tarih kroniklerinden, coğrafya, folklor notlarından, menkıbelerden birer parça bulmak mümkün. Hatta öyle sayfalar var ki, insana, bir tarihi romanın verebileceği zevki tatırıyor."

Mutlaka okunması, fark edilmesi gereken bir inceleme

"Seyahatnâme'nin UNESCO Uluslararası Dünya Belleği Listesi'ne 2013 yılında kaydedilmesinde büyük emeği geçen Yeliz Özay Diniz, ki-

tabında "Seyahatnâme'de 'acayip' ve 'garip' başlıklarıyla nitelenen her şeyi gruplara ayırarak mercek altına almış. Bu merceğin odağında dönemin yaşantısı, sosyal ve siyasal parametreleriyle hem bir ikinci/ileri okuma hem güçlü bir analiz sunmuş. "Acayip ve Garip İnsan Hikayeleri" başlıklı ilk bölümde, çoğunlukla Evliya Çelebi'nin yaşamında tanık olduğu kişilerin çeşitli deneyimleri üzerine hikayeler değerlendirilmiş. Fil doğuran kız vakasının yorumlamasında metin altı siyasal ve/veya sosyal bir eleştirinin Evliya tarafından kasıtlı ve bilinçle yerleştirildiği fikrini bir miktar zorlama (-ki böyle bir şey mümkün olsa dahi, okurun buna hedef koşulan reaksiyonu gösterip göstermeyeceği de şüphelidir) ve fazlaca iyi niyetli bulsam da genel çerçevede Evliya'nın sosyal ve siyasal yönüne dikkat çektiği ayrıntıları hayli inandırıcı buldum. "Acayip Rüya lar ve Garip Kehanetler" başlıklı ikinci bölümde, "Seyahatnâme'de hayli yer kaplayan, eserin adeta ikinci kahramanı Melek Ahmed Paşa'nın ve Evliya'nın rüya anlatılarına ayrılmış. Özellikle 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı'sının rüya defterleri tutma alışkanlığı ve rüyadan anlamlar çıkarma geleneğinin izinde bu anlatılar bir kez daha incelenmek haliyle kaçınılmazdır. İncelemenin şahsen en çarpıcı bulduğum "Acayip ve Garip Ötekiler" başlıklı bölümünde, Evliya'nın neyi "öteki" gördüğü ve bu ötekilere nasıl yaklaştığı incelenmiş. "Acayip ve Garip Hayvanlar" başlıklı dördüncü bölümde hayvanların nasıl bir anlatımla sunulduğu incelenmiş ve ilintili alegorik anlatılara genel bir bakış atılmış. "Acayip ve Garip Doğa" bölümünde Evliya'nın anlatısında gözlem ve rivayetin yeri incelenmiş. "Acayip ve Garip Tilsimler" bölümüyle beraber Evliya'nın eser kurgusunda Diniz'in özellikle altını çizmek istediği bütünlük ve bağından sonuna anlatımın tutarlı anlatım

metotlarının kanıtları birbirine bağlanmış. Ayrıca Diniz'in yönelttiği bir başka sorunun, Evliya'nın eserinde acayip ve garip bulunduğu pek çok şeyin dönemin penceresinden bakınca ne kadarının "fantastik" olarak nitelenebileceği sorusunun yanıtına da bütünlüklü bir incelemenin nihayetinde kavuşuyoruz. Kitabın "Nasil?" olduğuna, ve şahsi okuma serüvenime gelirse, özetle; bağından sonuna anlatılmak istediği bir meselesi de bulunan, aceleyle getirilmemiş, okuru sıkmayacak, ilgisini canlı tutacak, akademik zarafet ve tarafsızlıktan da ödün vermeyen, alıntılarında ek bilgilerine her şeyi yerli yerinde, gereksiz laf kalabalığına hiç girişmeyen, konusuna hakimiyetini her sayfada belli eden, metnin eskiliğini göz ardı etmeyip günümüz Türkçesiyle karşılıklarını okurdan esirgemeyen, sözün en kısası "derli-toplu", "Seyahatnâme"yle ucundan kenarından -en azından okur bazında- bir ilişkisi olmuş herkesin muhakkak okuyup üstüne tartışması, düşünmesi gereken bir çalışma olmuş. Sayın Diniz'e 17. yüzyılda yazılmış bir metinle bulduğumuz çağın okurunun arasına tertemiz, ön yargısız, tarafsız bir köprü kurduğu için teşekkürlerimizi sunarız.

Evliya Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası

Yeliz Özay Diniz
Yapı Kredi Yayınları, 235 s.

